

P. Matthias Hermanns

UYGUR'LAR VE YENİ BULUNAN SOYDAŞLARI *

Almancadan çeviren: Sâdeddin Buluç

I. Uygur'ların Tarihi

Milâttan sonra 600 tarihlerinde Türk halklarının muhteşem satveti, İç-Asya'dan Bizans kapılarına kadar yayılmıştı. İlçi Zemarhos, bu tehlikeli rakiple dostâne bir münasebet tesis etmek için, Boğaziçi'nden kalkarak, Batı Türk Hakanı'nın sarayına gitti (563-570). Çin, sürekli iç mücadeleler yüzünden parçalanmıştı ve göçebe dalgalarının saldırısına karşı koyamayacak kadar bitkindi. Ancak Tang sülalesiyedir ki, Türk'ler kendilerine denk bir hasım olarak, İmparator Te-dsung'u karşılarında buldular (627-650). Böylece Asya kıtasında, ya Türk yahut Çin hâkimiyetini tâyin edecek olan müthiş bir mücadele başladı. Fakat, münferid Türk boyları arasında cereyan eden kanlı kardeş kavgaları yüzünden, göçebe devletinin kudret ve nüfuzu azalmağa yüz tutmuştu. Bu kargaşalıkta Sir-Tarduş ve Uygur boyları, Çin'lilerin tarafını iltizam ederek, kendi ırkdaşları üzerine saldırdılar. Bu suretle Te-dsung, birbirleriyle çarpışan Türk kabilelerinin kuvvet ve kudretini kolaylıkla ezerek, Doğu-Devleti'ni 630 senesinde kendi hâkimiyeti altına almağa muvaffak oldu. Yukarı Orhun civarında, Erdenidsu Manastırının şimalinde kâin Koğun Tsaydam'daki eski Türkçe büyük taş kitabede, Kağanlarla halkları arasında geçen musibetli kardeş mücadelelerinden heyecanlı bir dille şikâyet edilir. Bu mücadeleler, mağrur milletin kuvvet ve kudretini baltalamış ve serbest göçebeleri Çin boyun-duruğu altına sokmuştur.

Türk Ulusunun kuvveti parçalandığı bir sırada, o zamana kadar ehemmiyetsiz bir halk olan Uygur'lar, gittikçe itibar ka-

* *Anthropos*, Internationale Zeitschrift für Völker — und Sprachkunde, ed. XXXV — VI, fas. 1 — 3, s. 78 - 99, Freiburg - Schweiz, 1942.

zanmağa başladılar. Bunların ecdadı, yukarı Orhun havalisinde sürüleriyle dolaşan Tölös'lerdi. Yukarıda zikredildiği gibi, Uygur'lar Çin'lilerin tarafına geçtiler. Başbuğları Pusa idi. Tang yıllıkları ondan şöyle bahsederler: «Uygur'ların yükselmesi, Pusa ile başlar» [*K. Tang şu K. 195 v. 2 a*]. Halefi Tu-mi-hu, Çin'lilere karşı ayaklanan Sir-Tarduş'ları yendi ve onlara âid toprakları ilhak etti. Böylece, küçük bir kabileden ibaret olan Uygur'lar, yavaş yavaş, nisbeten yüksek kültürlü büyük bir ulus halini aldılar. Onları, bundan sonra da, Tang imparatorlarının Batı-Türkleri'ne karşı yaptıkları mücadelede ve Türkistan'ın yeniden zaptedilmesinde Çin'lilerin müttefiki olarak görüyoruz. Bu sayede satvetleri o kadar arttı ki, 750 tarihlerinde eski Doğu Türk Devleti'nin bütün ülkesini kendi hâkimiyetleri altına aldılar.

Ngen-lu-şen'in tehlikeli isyanı (756) Tang hânedanının varlığını tehdit ettiği zaman, Çin İmparatoru Su-dsung yine Uygur'ları yardıma çağırdı ve onların yardımı ile tacını tahtını kurtarabildi. Fakat bu yüzden, göçebelere karşı o kadar mükellefiyet altına girdi ki, sonunda Tang hânedanı ancak Uygur Kağanı'nın lutuf ve inayeti sayesinde payidar oldu. Artık Kağan, kendini Çin'e tâbi bir beğ olarak değil, aynı hak ve salâhiyete malik bir hükümdar olarak görüyor ve senevi hesapsız ve baha biçilmez ipek balyaları talep ediyordu. Karşılık olmak üzere de, sadece nisbeten değersiz atlar veriyordu. Uygur'lar, Çin'in baş şehirlerinde büyük ticarî imtiyazlar elde ediyor ve bir nevi «exterritorialité» sayesinde korunarak, Çin'liler için daimî surette ette diken oluyorlardı. İstepin evlâtları Çin'de Maniheizm'i tanyor ve Mani rahiplerini çadırı ordugâhlarına dâvet ediyorlardı. Halkın büyük bir kısmı, Mani mezhebini ve sonradan Nestorius akaidini de kabul etti. Yeni sâlikler bu mezhebe o kadar bağlandılar ki, Çin topraklarında Mani manastırlarının kurulması için, Çin hükümdarına bir ferman bile gönderdiler. Çin'in mağrur evlâtları, göçebe boyunduruğu altına, istemiye istemiye ve dış gıcırdatarak giriyor ve kurtulmak için fırsat bekliyorlardı. Bu sırada kudretli Tibet devletini, Uygur'lara karşı alet olarak kullandılar. Ve Türk halklarının tarihinde sık sık olduğu gibi, bu defa da Uygur'lar iç mücadelelerle birbirlerini ezip kanatdılar. Onların baskısı altında bulunan komşu halklar, bu arada bilhassa Kırgız'lar ile Şa-toa'lar, zayıf düşen boylara saldırdılar ve onları darmadağın ettiler. Kaçan kabileler, Turfan bölgesinde, 1218'e kadar payidar olan, yüksek kültürlü bir

Uygur devleti kurdular. Sonra bu devlet, Moğol istilâsına kurban gitti. Fakat, onların ahfadı, zamanımıza kadar kendilerini orada muhafaza etmiştir. Yalnız, bunlar islâmı kabul etmişlerdir. Onlardan ayrılan muhtelif kollar, bugün resmen yine Uygur adıyla anılırlar.

Büyük Uygur devletinin yıkılmasıyla dağılıp kaçan diğer boylar, Tibet'lilere sığınmış ve bugünkü Kan-su eyaletinde kâin Kan-çov yakınlarında yerleştirilmişlerdir. Sonradan burada bir beylik kurmuşlardır. Bunların ahfadı, bugüne kadar kendilerini orada muhafaza etmiştir. Tibet göçebeleri arasında araştırma yaparken, bu Uygur soyunu da şöyle bir tanıdım ve aşağıdaki küçük etüdü onlara tahsis ettim.

II. Kan-su'da Uygur nesli

1. Halkın adı

Çin'in Kan-su eyaletinde, Kan-çov ile Su-çov şehirleri arasında uzanan Nen-şen dağlarında, hususî karakterde bir takım kabileler yaşar. Çin'liler bunlara, komşuları *Hei-fen* yâni Kara Fen'lerden ayırt etmek için, *Huañ-fen* yâni Sarı Fen der ve *Fen-dse* adıyla de, bunlara komşu olan Tibet'li göçebeleri kasederler. Şu halde, onlarca *Huañ-fen*'ler Tibet'lidir. Bununla beraber Tibet'liler kendilerini bu kabilelerden ayırırlar ve doğudaki kabilelere *Hor ser*, yâni Sarı Hor yahut *Hor gur ser*, batıdaki kabilelere ise *Hor nag*, yâni Kara Hor veya *Hor gur nag* derler. Demek ki, Çin'liler bu halkları Moğol gurubundan saymaktadırlar. Zira, *Hor* sözü ile «Moğol'lar»ı kasederler. Doğudaki boylar kendilerini *Şara yugur*, yâni Sarı Yugur diye adlandırır-lar. Batıdaki komşularını *Hara yugur*, yâni Kara Yugur tesmiye ederler. Sonuncular kendilerine ve doğu komşularına Yugur der ve her ikisinin aslında bir halk olduğunu, *Şara yugur*'ların zamanla moğollaştırdığını iddia ederler. Fakat, bu doğru değildir. *Şara yugur*'ların dili, eski Moğolca bir dialekt'tir. Bunlar kendi şivelerinin Dede-Moğol'larınkine çok yakın olduğunu, fakat Tsaydam ve Alaşen Moğolcasından çok farklı bulunduğunu itiraf ederler. Kendi dillerine Angar'ca derler. Asıllarını Moğol, Çingiz ve Bogdo Han'a irca ederler. Kadın kıyafetlerinde şapka şekli, saç tuvaleti ve saç örgüleri, Moğol menşeiini açıkça göstermektedir. Bu kıyafet ve dilleri ile, batıdaki komşularından bâriz bir

şekilde ayrılırlar. An'anelerinin de gösterdiği gibi, bunlar Moğol'lara mensupdurlar ve asla moğollaştırılmış Yugur'lardan değildirler. Bu ayrılığı açıkça belirtmek için, bundan böyle onları, kendilerinin dediği gibi, *Şara yugur* diye değil, dillerine uygun olarak Angar diye adlandıracağız ve Yugur adını, yalnız Uygur'ların ahfadı için kullanacağız. Aşağıda Angar'lar üzerinde daha fazla durulmamıştır. İktisat şekilleri ve dinleri, Yugur'larınkine uygundur. Angar'lar şu kabilelere ayrılırlar: Si-lig, La gu, Yan ga, Du mun gol ma, Şi ke tog, Ne man gol ma. (Kabile ve lama'lık adları Tibet'çe tâbirlerdir.) Bu altı kabile, bugün sadece iki boy olarak sayılmaktadırlar. Onların müşterek Angar-adı, *Ölme do go htok*, yâni (Angar'ların aşağıda zikredilecek olan iki batı boyuna karşılık olmak üzere) Angar'ların iki doğu boyudur. Otlakları rTa mgo ngon pa (Çince *Kañ - luñ-se*) lama'lığından şarka doğru, Hei-ho'nun iki kaynak ırmağı olan batıda Baldan hu ile, doğuda E ci ni hu'yun birbirine karıştığı yere kadar uzanır. Burada Yugur dgon pa lama'lığı bulunur. Kabileler, aşağı yukarı 100 çadır halkı tutar. Bunların batısında iki Angar boyundan Hor yor ke'ler (bunlara Bor ke de denir) 18 çadırılık, Ba ya ta van'lar ise 15 çadırılık göçebedir.

Bunlardan sonra, daha batıda Yugur'lar gelir. Bunlar üç kabileye ayrılırlar: Neman (24 çadırılı), Hor roñ god (18 çadırılı) ve, Su-hov'un doğusunda He-dse bölgesinde 15 çadırılık tâli bir kolu ile, Ya la ger (30 çadırılı). Eskiden kabileler daha kuvvetli ve mer'aları daha genişti. Çocuk sayısının azlığından dolayı, git-tikçe eriyip küçülmektedirler.

2. Yugur geleneği

Yugur'lar, takriben 600 sene önce Sin-kiang'dan (Çin Tur-kistan'ı) Kan-su'ya göçtüklerini söylerler. Onların anlattığına göre, eski vatanlarında fırtına çöl kumunu gittikçe içtarafına savurmuş, tarlaları ve meskûn yerleri kumla örtmüş ve bu suretle iskâni imkânsız bir hale sokmuştur. Naklettikleri şeyler, Uygur'ların memleketini çölleştirmeğe sebep olan Çingiz Han'ın fütuhatından sonraki zamana tevafuk etmektedir. Geleneğe nazaran, Uygur'lar yeni bir yurt aramak üzere göç ettikleri zaman, en yüksek varlık olan *Han Teñre*, kabilelere rehber olarak, önde uçmuştur. Yaşlılar, bilhasşa kam'lar Gök-Tanrı'yı görebilmiş ve onu tâkip ederek, Kan-su'da bugünkü yurtlarına gelmişlerdir.

Han-Teñre, burada kalmalarını, fakat dağların ötesindeki halkla, Tibet'lilerle münasebette bulunmamalarını ve bilhassa onların dinini kabul etmemelerini emretmiş. Fakat, buna rağmen, memleketeye Lamaizm girince, Gök-Tanrı kızmıştır. O, her şeyden önce Lama davullarının sesine tahammül edememiştir. *Han-Teñre*, emirlerine uymadıkları için, Yugur'ları Tibet'lilerin tahakkümü altına sokmuştur. (Boyların Tibet'liler tarafından Kan-çov'da yerleştirildiğine dâir yukarıda zikredilen Çin tarihindeki kaydı, bu rivayetle karşılaştırırız.)

Amdo'nun Kesar efsanesi, mitik kahraman Kesar'ın Hor'lar ile yaptığı savaşları, Yugur ülkesinde gösterir. Hâlâ bugün de buradaki Tibet'liler, efsanede geçen muazzam çarpışmaların orada cereyan ettiğini söylerler. Hâlâ şimdi de Kan-çov'un doğusundaki Mati-se lama'lığında buna âid hâtıralar gösterilir. (Bir çift-lama'lık: aşağıda Çin rahiplerine mahsus olanın adı dKa ldan mçhod glin'dir; yukarıda Tibet'lilere mahsus olanın adı rMad dpyud rgyal bay glin'dir.) Mâbede çevrilmiş olan bir mağarada, kırmızı renkte yumuşak bir taş üzerinde, Kesar'ın meşhur savaş atının ayak izi görülür. Kahraman, savaştan önce atını burada tutmuştur. Yukarıda, yüksekçe bir yerde iki ağır demir zincirle, bir demir kazık mevcuttur. Bunlar, Kesar'ın köpeklerini bağlamağa yaramıştır. Kesar efsanesi hakkında elime geçen bir yazma, alelâde rivayetin tamamiyle aksine olarak, kızına bir damad arayan Hor Kralı'nın saray hayatıyla başlamaktadır. Yugur'lar, bu Kralı cedleri olarak tanırırlar. Tibet bahadırı Kesar'ın ne zaman yaşadığı, ancak tahminî olarak bilinmektedir. Zira, Tibet'lilerin eski çağlar için kronoloji'leri yoktur. Bundan maada, Orta-Tibet'de vücade getirilen resmî kral şecerelerinde Kesar'ın adı geçmez. Zira, Kahramanın memleketi, Kuzay-Doğu-Tibet'de kâindi. Muhakkak olan, Kesar'ın, Milâttan önce VII. asırda hüküm süren, büyük Tibet Kralı Sron btsan sgam po'dan önce yaşamış olduğudur. Fakat, Yugur'lar o sırada henüz Kan-su'da bulunmıyorlardı. Yukarıda bahsedildiği gibi, buraya takriben 200 sene sonra göçmüşlerdir. Bu, Uygur'ların Milâttan sonra VII. asrın ortalarına doğru hâkimiyet kazandıklarını, fakat oturdukları yerin dış Moğolistan'da Selenga ırmağı kıyılarında bulunduğunu gösteren Tang yıllıkları ile de aydınlanmaktadır. Bundan ötürü, Yugur'lar Kesar'ın düşmanları olamazlardı. Bunlar Tibet'çe aym adı taşıdıkları için, ancak sonradan, efsanedeki Hor'lar ile birleştirilmişlerdir. Aynı şeyi, daha birkaç kabile arasında da tesbit etmiş

bulunuyorum. Bunlar, Tsaydam'daki Moğol'lar ve *Roñ bu* civarındaki Hor nag'lar arasında Hor diye anıldıkları için, Kesar efsanesinde geçen Hor'lar ile birleştirilmişlerdir. Onlarda da Kesar'a âid birçok hâtıralar saklıdır; meselâ Kahramanın kocaman kazanına ocak vazifesini gören kaya parçaları vesaire gibi. Şu halde, Yugur'lar ile Tibet'liler arasındaki düşmanlığı Kesar zamanına irca' etmek imkânsızdır.

Daha bir nesil önce, Yugur geleneği halk arasında çok daha canlı olarak yaşamakta idi. Yaşlılar öldükten sonra, bu geleneğin ancak küçük parçaları muhafaza edilebilmiştir. Zira, bugünkü nesil, daha şimdiden esaslı bir şekilde çinleştirilmiştir. Yugur geleneğinin asıl hâmilleri, *Han Teñre*'nin rahipleri olan *Eltşöd*'ler idi. Yazık ki, ihtiyar *Perö Eltşöd* dört sene evvel ölmüştür. Henüz iyi yetişmemiş olan şagirdi, kült dualarının mânasına ancak kısmen vakıftır. Bugün diğer bir yaşlı *Eltşöd* de hayattadır. Fakat, bu kişi Yugur değil, Angar'dır. Bu suretle eski gelenek, bir daha elde edilmemek üzere, kaybolup gitmiştir. Tesbit edebildiğim parçaları aşağıda nakledeceğim.

Tarihî geleneği ihtiva eden şarkının adı, *Şara mag*'dir. Bu, eski bir kahramanın adıdır. Bu yiğit karada uçar, fakat su üstünde uçamazmış. Bir gün *rMa Hu* (*Huañ-ho*)'yu geçerken, düşmanı olan *Djar böd tağ dja ra ga* (topal Dja ra ga), tulumdan yapılmış kayığına bir delik açar. Irmağın ortasında, şişkin tulum su dolar ve batar. Yiğit boğulur. Bu kahramanın karısı *Huañ del tşen* yahud *Sem bel tşen*, antilop ve diğer av hayvanlarını çağırma iktidarına malikti.

Yazık ki, tarihî gelenekleri hakkında daha fazla birşey tesbit edemedim. Yugur'lar, her defasında, evvelki neslin eski şarkıları tamamiyle bildiğini belirtiyorlardı.

3. Etnolojik mâlûmat

a. Giyim

Tibet'liler ile uzun müddet komşuluk, Yugur'lar üzerinde devamlı bir tesir yapmıştır. Bununla beraber, husûsiyetleri ve tevarüs ettikleri asıl değerler, açıkça görülmektedir. Tibet'li kızlarla evlenmek yüzünden, ırkça da tesir altında kalmış olmalarına rağmen, antropolojik bakımdan da hâlâ komşularından farklıdır. Yüz hatları, Tibet'lilerinkine nisbetle daha yumuşaktır; sakalları o kadar sık değildir. (Bk. resim 1 ve 2.) Angar'ların

tipi, hemen hemen onlardan farksızdır. Erkeklerde kıyafet de aynıdır. Ancak Yugur kadını, süsü ile, diğer bütün civar halklardan ayrılır. Göğüs üzerinde kırmızı boncuk ve beyaz midye kabukları ile işlenmiş iki enli askı sarkar. Bunlar, boyun hizasında örgülerle tesbit edilmişlerdir. Ön tarafta kemerden aşağı sarkan ve buna benzeyen süslü bir parça daha vardır. (Bk. resim 3.) Küpe ve gerdanlıklar, ziynet eşyasını tamamlar. Arka süsü, üç parçalı bir askıdan ibarettir. İki yan parça, göğüs üzerindeki süse benzer. Ortadaki uzun askı, midye kabuğu ve kabarıklık gümüş döğmelerle tezyin edilmiştir. Arkadaki süs eşyası da örgülerle örülüdür (bk. resim 4). Kadın, başında sivri

1. Yugur erkeği

2. Yugur erkeği

teveli, geniş kenarlı bir keçe şapka taşır. Elbise, aşık kemiklerine kadar inen ve bir bez kuşakla bağlanan uzun bir entariden ibarettir. Bu giyim eşyası, Tibet kadınlarınınkine benzer; yalnız yakası yüksektir. Bu yaka, Tibet'lilerininkinden hemen hemen farksız olan erkek elbisesinde de göze çarpar. Yine Yugur kadınlarında, kolsuz, kısa bir çepken karakteristiktir. Ayrıca, Tibet kadınlarından farklı olarak, şalvar giyerler. Ayaklarında

deri veya keçeden yapılmış çizme vardır. Çocuklar da kışın bu tip ayakkabı giyer.

b. Doğum âdetleri

Doğduktan bir ay sonra, çocuğa göbek adı konur. Büyüyüp evlendikten sonra da soy adını alır. Lohusa, kirli sayılır. Bundan dolayı, çadırın giriş tarafında, sağda arkada bulunan yerinden kalkıp her yerde dolaşamaz. Bilhassa, en yüksek varlığa tahsis edilmiş olan ve *Dorven* denilen yere yaklaşması yasaktır.

3. Yagur kadını (ön süsü ile)

4. Yagur kadını (arka süsü ile)

(Bk. aş. 4 b.) Kadın, ancak bir ay sonra yine temizdir ve istediği yere gidebilir. Doğumda, göbek bağı bıçak veya makasla kesilmez; Tibet'lilerde olduğu gibi, anne tarafından dişlenerek koparılır. Daha doğduğu gün, çocuğu annesi yıkar ve bütün vücudunu tereyağıyla yağlar. Bundan sonraki banyolarda, muayyen kaideler cârî değildir. Ancak, çocuk bir yaşına girinceye kadar, her banyodan sonra yağlanması ihmâl edilmez. İlk yaşlarında çocuğun saçı kesilmez. İlk olarak, ekseriya üç sene sonra, dördüncü ayın onbirinci günü kesilir. Lohusa, sadece arpa uru,

süt ve tereyağından yapılmış bir çorba içer. Doğumdan 7, 10 veya 20 gün sonra bir koyun kesilir. O zaman anneye et ve et suyu verilir. Bu suretle kadın her günlük işine başlar. Ancak, yukarıda zikredilen kirlilikten mütevellit tahditler, 30. güne kadar devam eder.

c. Düğün âdetleri

Ekseriya 12-13 yaşındaki çocukları, anne ve babaları nişanır. Fakat bunlar, ancak 15-17 yaşına girdikleri zaman evlenmeğe mezdurlar. Gelin, güveğinin ailesi yanına getirilir. Yalnız, şayet ailede babanın yerini tutacak bir oğul yoksa, iç güveğisi olacak bir damat aranır. Böyle bir kişi bulunmadığı takdirde, yetişkin kıza kadın saçı yapılır ve akraba düğün yemeğine çağrılır. Bu suretle ebeveyn, kızını «Gök» ile evlendirmiş olur. Artık o kız evli bir kadın sayılır ve çocuk yapabilmek için, «âşik» lariyle düşüp kalkmasına müsaade edilir. Umumiyetle evlenmelere eş dost tavassut eder. Kızın babası râzı olduğu takdirde, nişan hediyeleri gönderilir. Bilâhare düğün hediyelerinin değeri tesbit edilir. Sonra, düğün günü kararlaştırılır. Günü gelince, sabahleyin geline, ebeveyninin evinde kadın saçı yapılır. Bu esnada *Rjañ ħka rōb dero* hitabesi irat edilir. Bunun üzerine gelin, ailesinin refakatinde olarak, güveğinin çadırına getirilir. Çadıra varılınca, bir kişi *As ge as sōbī dero* hitabesini irat eder. †Yazık ki, hâlâ bu metinleri bilen bir kimse bulamadım. Gelinin muvasalatından sonra, asıl düğün merasimi başlar. Bütün dâvetliler büyük bir düğün sofrasında toplanırlar. Koyun eti dağıtıldıktan sonra, damad, iki arkadaşının refakatinde içeri girer. Aynı vechile gelin de, kayın valide ve diğer kadınlarla birlikte misafirlerin yanına gelir. Bunun üzerine, iki kişi çıkıp, *Yu da dşōb dero* hitabesini söyler. Bu esnada bir sözcü, elinde yüne sarılı ve şeritlerle süslü bir koyun budu tutar. Hitabe şöyledir:

«Ai ne sorro ai ne tolle. — Gun ne sorro gun nuñ tolle *.
Ay iyi alâmet, ay dolu. — *Güneş iyi alâmet, güneş dolu.*
 O men dañ per anke tşah da. — O gil tşak (sar ger) durb kende.
Hikâye eski çağdan. — *Dünya nasıl meydana geldi.*

* Makale sahibinin, Yugurca metinleri doğru olarak tesbit ve tercüme ettiğinden şüpheliyiz. S. B.

O tien şaņ mu yün bu hia yü. — Di hia mu mei bu tşen tşin.
Gökte bulut yok, yağmur yok. — Yerde evlenmeye aracı yok, akrabalık yok. (Bu mısra' Çince'dir)

Huo şen vut darla töb. — Te şen daņ kse darla töb.
Fitilden ateş olur. — Cenin ruhundan kişi olur.

(Huo şen ve Te şen tâbirleri Çince'dir)

O yo te bo yi toh taşa. — O djud bördjö o djud tien dşu dse toh taşa.

Dünya nasıl yaratıldı? — Dört tarafta dört gök sütunu yaratıldı.

(Tien dşu dse Çince'dir)

O bör ren dulk dşu dse niğ tağ dedse.
Birinci olarak Rendulk-sütunu yaratıldı.

(Dşu dse Çince'dir)

O te şen daņ kse darla töb. — O huo şen vut darla töb.
Cenin ruhundan kişi olur. — Fitilden ateş olur.

(Yukarıdaki gibi)

Hke ndulk dşu dse ni tağ dedse.

İkinci olarak Ndulk-sütunu yaratıldı.

O bell sel lölağ dşün dşölk dşu dse menda btöbtö.

Üçüncü olarak Cün cölk-sütunu yaratılınca, yeter.

Djud döndolk dşu dse niğ tağ dedse.

Dördüncü olarak Döndolk-sütunu yaratıldı.

Roğ tuts men bo yi döre römes.

Evlenmeden insan türemez.

Yu da güg olö djü ke debtro.

Mavi ejderin budundan anlat imdi.

Pege all vatö roğ ma tudsuh dine.

Beyle halk evlenir.

Yog bei yi roğ tudsuh dine.

Yoksulla zengin evlenir.

Me ne man dahla da pas rin po tşe deņa.

Ben böyle değerli (ejder budunu) bulamam.

(Rin po tşe Tibetçedir)

Yei volsa yi dorat ma nen ödsö de ollorat.

Yaz gelince bulutta (ejder) oturur.

Ḥan Ḥlō tşö tşöns voḥdo.

(Bir ejder budu getiren) Ḥan Ḥlōçö böyle hareket etmişti.

Blar kse ka ḥan yüre blare ra ḥolate.

Bunlar, kişiler Kağana yukarı hitap ettiler.

En den go ksür dse ag yangan.

Ondan (ejderden) aşağı ak fil iner.

Blar ñen yu da djüke debdero.

Bunlar budunu adlandırdılar.

En den go ksür dse bos rvoyi. — Mene djükdse bolnga dro.

Ondan (filden) aşağı boz koyun iner. — Bunu mevcut olduğu zaman kullanırlar.

Yu da batşe nige nüg bob dürdse?

Bud baştan nasıl mavileşti?

Mön lañ kumes dat şen gebdro.

Bin liang gümüş parıltı saçıyor.

Yu da batşe nige ksarah bob derdse?

Bud baştan nasıl sarılaştı?

Mön lañ alten kerel şen gebdro.

Bin liang altın haşmet saçıyor.

Tşarsön şahsen et nige ḥlaḥtaḥ bob derdse?

Sinirle et nasıl hasıl oldu?

Gudse ge don gua dse geter gen adala debdro.

Güveğiye elbise, caket nasıl sararsa (sinirle et kemiği öyle sarar), mânası budur.

Belañ ge yün nige gongob terütese?

Oradaki yün yığını neye?

Gudse ge kor pok kan adala debdro.»

Güveğiye kuşak sarmak için; mânası budur.

Bu sözlerden sonra, damada kırmızı ipekten bir kuşak sarılır ve ağzına tereyağı sürülür. Bunu gur po röb der hitabesi tâkibeder:

«O yağ bolö yaraso. — Söd bolö sosolo.

Yağ gibi iyi (olmalısın). — Süt gibi berrak (olmalısın).

O yide seme ga lomnaḥ bolrö. — Yidoḥ daka ataḥ bolrö

Yedi Lama'lığa sadaka ver. — Yedi boyda itibarın olur

Yir almas tşen naḥ bolö ollra. — Heide almas mal laḥ bolö ollra. »
Aşırı zenginliğe nâil olursun. — Sayısız hayvana nâil olursun.

Bunun üzerine, hatip koyunun budunu damada verir. O da çadırda asılı duran Buddha tasvirinin önüne koyar ve sonra yere diz çökerek, alını yere degecek kadar eğilmek suretiyle, göğe, Buddha tasvirine ve bütün misafirlere üç defa *Kotou* verir. Daha o gün gelinle kendisi et yemek mecburiyetindedir. Damad bud kemiğini senelerce saklar.

Yukarıdaki hitabe ve merasimden sonra, artık ikisi karı koca sayılır. (Hitabe çok parçalanmıştır ve içinde Çince birkaç kelime vardır.)

Hitabenin diğer bir şekli şöyledir:

“Ai ne sorro ai nen tolle. — Gun nuñ sorro gun nuñ tolle.
Ay iyi alâmet, ay dolu. — Güneş iyi alâmet, güneş dolu.

O men dañ per anke tşah da.
Hikâye eski çağdan.

Stonba Şahdja toba yü tşah dar lat gan da.
Gautama Buddha dünyayı kurdu.

Hua şen den bör gen darla.
Ruh tersim edildikten sonra, şekli görünür.

Te şen den kse darla.
Cenînden kişi hasil olur. (Hua şen, te şen Çince)

Oḥd tön huar den mal darla.
Ottan, çiçekten hayvan hasil olur.

Teñre nön djord bör dji tog ta men.
Gökün dört tarafı boştu.

Mor naḥ sa jahster deyu?
Bu o kadar iyi midir?

Goro ḥara djord dşe sañ bar nemedro.
Goro ḥara dört büyük - memurdur.

Teñre nañ Laji rañ tşen gegen ge ḥü lab.
Gökte Laji rañ çen'e (gökün sahibine) mâlûmat verirler.

Loñ stan tsu.
Bu, tâlii sordu.

Sun da le dorvak tardavu. — So mar tağ tok davu.

Okyanosa toprak koydu. — Bir büyük dağ peyda oldu.

Per endşulok surog mendabdro. — Hke dşulok surog ni derdse?
Bu, birinci sütün olarak, burada kâfi. — İkinci sütün hangisidir?

Oş gös duğ dşone tutsa. — Stonba Şahdja toba et bos tohdasa.
Üç gözlü Tibet'i kur.—Gautama Buddha orada et vücudiyle oturur.

Hken dşulok surog bto. — Uş şün dşulok surog ni derdse?
(Böylece) ikinci sütün meydana geldi.— Üçüncü sütün hangisidir?

Hke han oroğ dudse. — Uş endşulok surog mendebte.
İki han birbiriyle bacanak olunca.— üçüncü sütün meydana geldi.

Djud endşulok surog ni derdse?—Güg olö nañ yu da raptavu.
Dördüncü sütün hangisidir?. — Mavi ejderin budunu gönder-(?)

Han kse oroğ dudse davar nguvei dro.

Han kişiler birbirleriyle bacanak olurlarsa, acele onu ararlar.

Pege all va tö oroğ dudse gei den dabker?

Beyle halk birbiriyle bacanak olursa, onu nerede bulmalı?

An dag he olma nguvei erdjo teñre de bos röi nañ yu da raptavu.
Öyle olunca, acele boz Gök-koyununun budunu gönder-(?)

Bos röi di gen de vo su yañster na.

Boz Gök-koyununun mânasını yalnız ben izah ederim

Pege all va tö oroğ dudse gen kaptörna.

Beyle halk çok defa birbiriyle bacanak olur.

Vosu yañs yu da gal rei edgör?

Sonra biricik bud nereden geliyorum?

Yes altön bes döm soğ mal.—Eşten ag röi nañ yu da rad btso.

Yer yüzünde beş nevi hayvan vardır.—İçinden ak koyunun budunu al

Bu yu da kun de gö bo sa.

Bu budu büyük oğula ver.

Göi dşe ra berse all mas yu da.

Koyun çobanına verse, budu almaz.

Bu ren ge bu yu da han oğdör kamag gol ran yu da.

Bugün bu bud, eski hanlara hediye edilen bir buddur.

Pege oğdör beleg gol ran yuda.

Eski beylere teşekkür için sunulan bud gibidir.

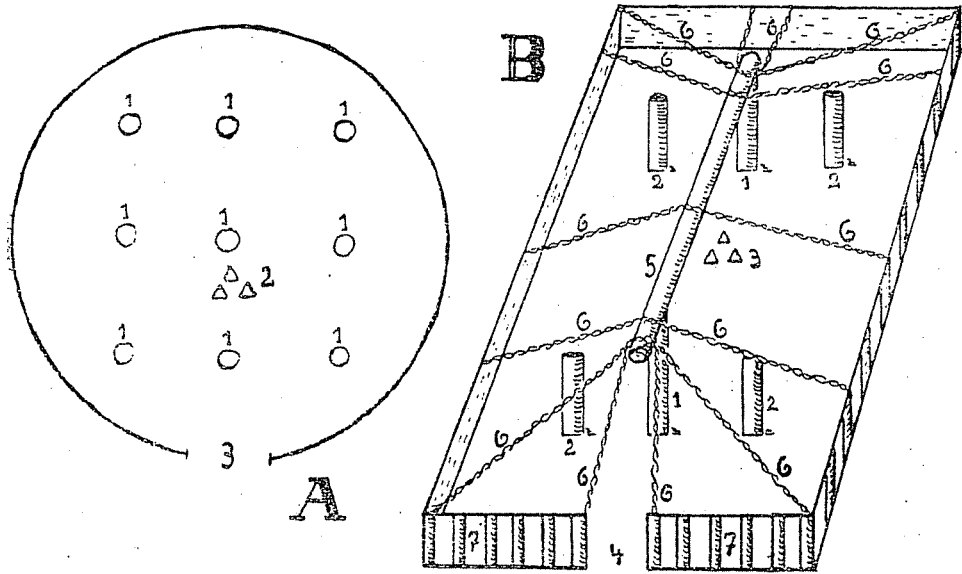
Teñre ge surog bol ran yuda.
Gökte sütun olan buddur.,,

(r küçük dil r'si olup, aşağı yukarı ğ'ye yakın bir sestir.)

Bu metin de ancak parça halindedir. Yazık ki, hitabenin tamamını bilen bir kimse bulamadım. Yugur'larda yalnız tek-evlilik vardır. Çok-evlilik'e rastlamadım. Bir kadının aynı zamanda bir çok erkeğe bağlanması, bunlarda âdet değildir.

d. İktisat şekli

Yugur'lar, eski yurtlarında yüksek bir kültüre sahip bulduklarını ve kendilerine hâs bir yazı kullanmış olduklarını hâlâ hatırlarlar. İkisini de göçlerde kaybetmişlerdir. Bugün hayvan besleyen göçbedirler; ziraatle uğraşmazlar. Yüksek dağlarda

(Şekil: 5)

- A: Yuvarlak çadır plânı. 1. Çadır sırtıkları, 2. Ocak yeri, 3. Kapı.
B: Dörtgen şeklinde bir çadırın yapı iskeleti (şematik şekil). 1. Esas direkler, 2. Yan direkler, 3. Ocak yeri, 4. Kapı, 5. Çatı direği, 6. Germe halatları, 7. Çadırın dış duvarı boyunca çakılan kazıklar.

oturan Ne men kabilesi, Tibet sığırı, Tibet koyunu, keçi, at ve nihayet Tibet sığırı ile Çin sığırı azmanı besler. Diğer iki kabile daha alçak erazide yaşadığından, bunlarda yak ile Tibet koyu-

nuna daha az rastlanır; buna mukabil, daha ziyade Çin sığırı ile bunun çiftleştirilmesinden türeme cinsler, kuyruk altında iki taraflı yağ deposu bulunan bir cins koyun (kuyruklu koyuna rastlanmaz) ve deve beslenir. Yerden takriben 1 m. yükseklikte ve yontulmamış taşlardan örülmüş duvarlarıyla, ağullar göze çarpar. Bu tip ağıl Angar, Tibet'li ve Moğol'larda yoktur.

Yugur çadırı da hususî bir tarzdadır. Plâni, dörtken veya bâzen daire şeklindedir (bk. resim 5). 1 m. boyunda kazıklar dış tarafta, aşağı yukarı 1/2 m. aralıkla, çadırın duvarları boyunca yere çakılmıştır. Çadırın ortasında iki sırığa dayanan, kısa bir çatı direği bulunur. Bunun yanlarında, çatının köşelerine destek vazifesini gören dört sırık daha vardır. Çatı direğinden inerek, köşe sırtıklarının üstünden geçen çadır bezlerinin yan duvarları, yere çakılı kazıklara tesbit edilmiştir. Tibet çadırında olduğu gibi, dış kat ve buna âit destekler burada yoktur. Çadırın zemin kenarlarını bastırmak için, taşlar konur. Çadır bezinin çürümesine mâni olmak için, Tibet'lilerde çadırın kenarları daima zeminden yukarıda kalır. Cephe kısmında, ortaya rastlayan iki kazığın arasında 1 m. açıklık bulunur. Yine Tibet'lilerinkinin aksine olmak üzere, cephe duvarı biraz öne doğru çekilmiş olup, kapı vazifesini görür. (Zengin çadırlarında, iç taraftan kapıya bir perde asılıdır.) Bu kapı, yanyana iki perde ile örtülebilir. Çadırbezi, siyah yak kılından dokunmuştur. İlk bakışta Yugur çadırı ile Tibet çadırını birbirine karıştırmak mümkün olacağından, her iki tipin farklarını göstermeğe çalıştım. Daire şeklindeki plânda, bu farklar daha çok göze çarpar. Yugur'ların, eski yuvarlak çadırlarını Tibet çadırına uydurdıkları, burada daha açık bir şekilde görülmektedir. Bu suretle karışık tip ortaya çıkmıştır. Çadırın ortasında bulunan ocak, kazanı oturtmağa yarayan üç taşla muhattır. Topraktan mâmul Tibet sobası, yahut Batı-Moğol'larındaki soba şekli, Yugur'larda yoktur. Halk ekseriya yoksul olduğundan ve az sayıda hayvan beslediğinden, çadırın dahili tertip ve döşenişi fakircedir.

Hayvancılık, bu arada meselâ tereyağı istihsâli gibi, besleyiş tarzı da Tibet'lilerinkine uygundur.

4. Dini mâlûmat

a. Lamaizm

Yugur'lar, Tibet'lilerin tesiri ile, yüzyıllar zarfında Lamaizm'i kabul etmişlerdir. Onlarca en yüksek sayılan varlık, bundan ötü-

rü hiddetlenmiştir. (Yuk. bk. II, 2.) Üç uruktan her birinin küçük bir Lama'lığı vardır. Bunlar sarı mezheptendirler. Kırmızı mezhep müntesibine rastlanmaz. Fakat, buna rağmen, rahiplerin çoğu ve yeniden doğanların bâzısı evlidir. Bunlar kendi çadırlarında yaşar, ev idaresiyle meşgul olurlar. Yalnız bekâr rahipler daima Lama'lıkta kalırlar. Fakat Lamaizm, Yugur'ların eski dinini ortadan kaldıramamıştır. Eski inanış, hâlâ bugün de, yeni resmî dinden daha fazla bir kuvvet ve tesire maliktir.

b. Gök-Tanrı

Yugur'larca en yüksek varlık, Han-Teñre, Gök Kağanı, veya sadece Teñre, gök, diye anılır. Dualarda Özen Han adıyla çağırılır. Yukarıdaki metinde Laji rañ adıyla da geçmektedir. Bunun en kudretli yardımcıları, sağında duran Ongul Han ile, solunda duran Solrol Han'dır. Bu üç varlık, en yüksek zirveyi teşkil ederler. Fakat son ikisi, Özen Han'ın emrindedir. Bir yugur, Han Teñre'den bahsettiği zaman, daima Özen Han'ı kaseder. Bu üç varlıktan her birinin emrinde ikişer han bulunur. Bundan 9 sayısı çıkar. Bu dokuzun beherine, tekrar on üçer han bağlıdır. Yugur'lar, Lamaizm'den bir çok kült tasvirleri almışlardır. Ancak, Han Teñre'nin tasvir veya heykelini yapmak yasaktır.

Gök-Tanrı'ları hakkında şu sözleri söylerler:

Gal mag gal tar teñre darla debter. *Gökü, yeri Teñre yaratmıştır.*

Kse ne teñre darla debter. *İnsanı Teñre yaratmıştır.*

Nem ne me ne teñre darla debter. *Her şeyi Teñre yaratmıştır.*

Teñre nem ne me ne tşö dah tşör. *Teñre her şeye kaadirdir.*

Teñre ge garau öş ge tşör. *Teñre'ye güven, yiyecek bulursun.*

Teñre başda dero. *Teñre üstümüzdedir.*

Teñre yusto baso yahşte darladro. *Teñre kötüyü mahveder iyiyi
yeniden yaratır*

Teñre bet yen go vo dro. *Teñre zenginlik bahşeder.*

Teñre böl strö. *Teñre her şeyi bilir.*

Teñre ge rei lad ga te göşstro. *Teñre adına yemin (edince, o şey
muhakkak doğrudur.)*

Yugur'lar, ilk insanın yaratılışına dâir şu mâlûmatı verirler:

Teñre, güzel bir bâkire olan Rin ta ri od gar'ı gökten yere indirdi. Bu semavî varlık, temasta bulunabileceği bir erkek

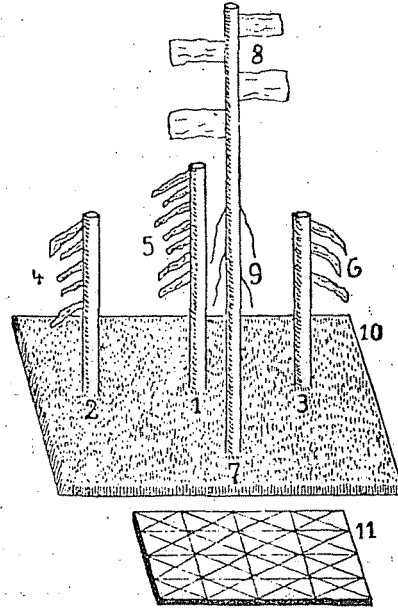

henüz mevcut olmadığı halde, bir çok çocuk doğurdu (bâkirenin doğurması). Ve böylece insan soyunun ilk anası oldu. Dişi bir han olan Gan dön yahut Gtşo'kei garag taḡ ga dön* ün tâzim edilmesi de, bununla izah edilebilir. Bu varlık, büyük bir kudrete sahiptir. Gök-Tanrı'nın kült'ü, Eltşöd'lerin inhisarındadır. Teñre, onları hususî bir tarzda bu işe dâvet eder. Şöyle ki, bu, ya namzedi Han Teñre'nin cezbisine kaptıran bir nevi «Trance», gaybet halinde olur; yahut bazı kişiler, Eltşöd olmak için, rüyada emir alırlar. Dâvete muhalefet etmek câiz değildir; bilâkis yaşlı bir Eltşöd'ün yanına gidip, duaları, adâp ve erkânı ve dinî geleneği öğrenmek lâzımdır. Yazık ki, artık bu şekilde çağrılanlar kalmamıştır. Sonuncu Per ö Eltşöd, 1935 de ölmüştür. Onun şagirdi olan ve bana dinî mâlûmatı veren kişi, Eltşöd'lüğe böyle merasimle dâvet edilmemiştir. Yine ne yazık ki, yaşlı üstadının yanında iyice yetişmek için vakit bulamadığından, onun ölümünden evvel bütün duaların mânasını da öğrenememiştir. Eltşöd'lerin başlıca işi, Han Teñre'ye kurban sunmak, boḡsen tutıne (tüm kurban) dır. Bir aile bu kurbanı sunmak isterse -ki bu, her hangi bir zamanda olabilir- Eltşöd'ü çağırır. Eltşöd, kurban olarak, burulmuş veya burulmamış bir erkek koyun, yahut henüz hiç yavrulamamış bir koyun seçer. Bunun için ana koyun ayırmak yasaktır. Seçilen hayvan hususî bir şekilde öldürülür. Şöyle ki, Eltşöd, evvelâ yürek boşluğunu açar ve kalbin atar damarını sıkınca, hayvan derhal ölür. Kesilen yere tahtadan bir çubuk sıkıştırılır ve kanın dışarı akmaması için dikilir. Koyun, olduğu gibi, bir kazanda kaynatılarak haşlanır; yünü kazınır. Sonra, çıkarılıp parçalanır. Önce boynu ile başı, akciğerleri ve beş kaburgası ayrılır. Yüreğin bu bölümde bulunması gerekir. Bölümün adı, boḡsen'dir. Bundan sonra göğüs (dös), sırt (odşa), bud (yu da) ve üç kaburga diğer bir bölüm olarak ayrılır; müteakiben Eltşöd, çadırda Dorven'in yanında kurban yerini; hazırlar. Çadırın methali karşısında, arka duvarın takriben ortasında, yak, koyun, keçi, at ve evvelce kesilmiş yahut satılmış hayvanların kılından bir demet asılıdır (Tibet'lilerde olduğu gibi, bunlarda da asla at kesilmez ve yenmez). Bu kıl demeti, Eltşöd tarafından hususî merasimle yapılıp asılmıştır. Adı, Dorven'dir ve her çadırda bulunur. Yugur'ların inanışına göre, Han Teñre'nin hususî meskeni buradadır. Bundan dolayı - yukarıda

* «Güzel yüzlü Ga dön»

da kaydedildiği veçhile - kirli sayılan lohusanın oraya yaklaşmasına aslâ müsaade edilmez. Eltşöd, Dorven'in aşağısında bir yere, kare biçiminde olmak üzere, çimen koyar. Bu çimene, şöre denir. Bunun içine üç çubuk diker. Ortadaki uzun çubuğun adı, *yasol irah* yahud *yidi yasol irah*'dir. Yeşil renkte 7 bez parçası tesbit edilmiş olan bu çubuk, Özen Han, Gök-Tanrı adına dikilmiştir. Bunun solunda, beyaz renkte 5 şerid taşıyan, daha kısa bir çubuk, *ag irah*, Ongol Han'a adanmıştır. Sağındaki 3 mavi şeridli çubuk, *güg irah*, ise *Solrol Han* adınadır. Bu çubukların söğüd ağacından (*sörod*) kesilmiş olması lâzımdır. Başka bir ağaçtan olması caiz değildir. Çubukların kabuğu kertikdir. Bunlar tamamen koyun yününe sarılmıştır. Çubukların ön tarafında, ucu çadırın duman deliğinden dışarı çıkan, daha uzun bir ağaç dalı bulunur. Mümkün olduğu tak-

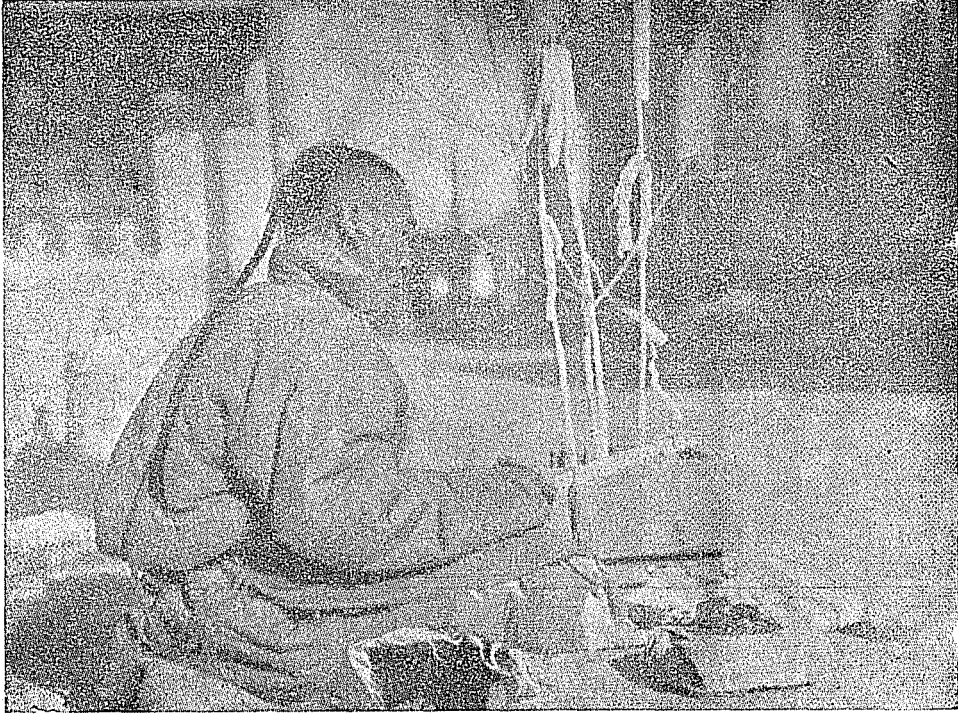
Kurban yeri: 1. *yasol irah* veya *yidö yasol irah*, 2. *ag irah*, 3. *güg irah*, 4. beş ak bayrakçık *Ongol Han* için, 5. yedi yeşil bez parçası *Özen Han* için, 6. üç mavi bayrakçık *Solrol Han* için, 7. *bördök mongol vei*, 8. dört bez parçası, 9. dört beyaz yün iplik, 10. çimen, 11. piriñ taneleriyle şekil çizilmiş ak keçe.

(Şekil : 6)

dirde, bunun da söğüd ağacından kesilmiş olmasına ehemmiyet verilir. Fakat olmazsa, her hangi bir ağaç dalı da kullanılabilir. Bunun adı, *bördök mongol vei*'dir. Üst kısmına dört mavi bez parçası, alt kısmına ise beyaz koyun yününden dört iplik bağlıdır. Mavi renk, göğe; beyaz renk, bulutlara delâlet eder. Zira bu dal, gök veya dünya ağacını temsil eder. Arka tarafda bulunan çubuklar ise, Gök-Tanrı'nın mekânını teşkil

ederler. Şöyle ki, ortada Özen Han, sağında ve solunda ise en yüksek memurları bulunur. Bu takımın önüne beyaz bir keçe (drat drañ) serilir. Eltşöd, pirinç taneleriyle bunun sathını karelere böler (bk. şekil 6). Köşegenlerin kesiştiği 9 noktadan her birine birer tereyağı kandili (jola) vazeder. Keçenin önüne süt, yoğurt, su ve et suyu ile dolu bir çanak (dön) koyar. Bu hazırlıktan sonra, Eltşöd bir meşale alevlendirir (bunun adı

7. Kurban sunumunun başlangıcı.

ga vör ga olup, ucuna yağlı pamuk sarılı bir kamıştan ibarettir) ve bununla 9 tereyağı kandilini yakar. Bu arada:

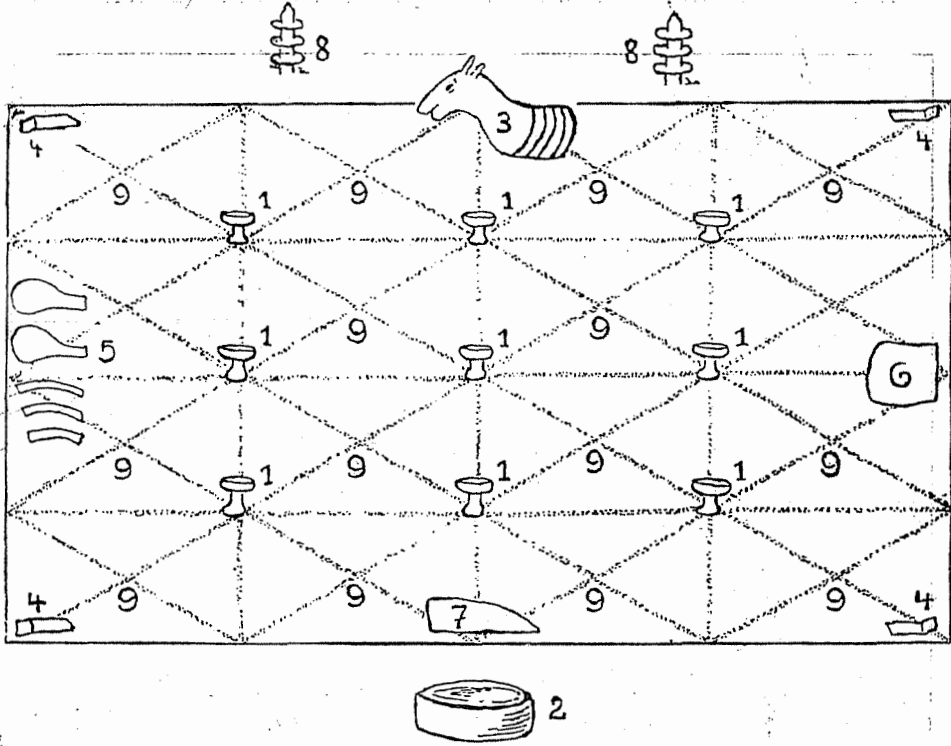
Han em, Han em, Han em!

(Gök-Tanrı'nın bu adla çağrılmasına yalnız burada şehit oluruz; başka yerde kullanılması câiz değildir.)

Tut gen ag jola, duñ deg ag jola, yen la ran ag jola, ya möñ han altam ra jeleyo! Örlügen ag jola, Özen han altam ra jeleyo! «Pirinçle şekil çizilmiş ek keçenin üstünde, sedef aklığında keçe-

nin üstünde, parıldayan ak keçenin üstünde bütün hanlara kurban sun! Işık saçan ak keçenin üstünde Özen Han'a kurban sun!» diye çağırır. (Bk. resim 7.)

Bu duanın adı, İrah tok dad geşdör «çubuğun üstüne indirmek» dir. Zira, şimdi Gök - Tanrı, kurbanı kabul etmek için inmiştir. Bundan dolayı, Eltşöd kurban etini şu şekilde keçenin

(Şekil : 8)

Kurban parçalarının ak keçe üzerinde taksimi (krş. şekil 6): 1. Tere yağı lâmbaları, 2. süt vesâire ile dolu çanak, 3. kurban edilen hayvanın başı, ciğeri ve beş kaburgası, 4. her köşede birer bacak, 5. bud ve üç kaburga, 6. göğüs, 7. sırt, 8. böbrek ve ciğer parçaları geçirilmiş çubuklar, 9. pirinç taneleriyle çizilmiş şekil.

üstüne koyar: ön tarafda, doğrudan doğruya dünya ağacının karşısında, hayvanın başı, boynu, akciğeri ve nihayet beş kaburgası ile yüreği bulunur. Başa, dolanmış yular şeklinde tereyağı sürülmüştür. Bunun sağına ve soluna dikilen iki çubuğa, küçük

parçalar halinde, kurbanın böbreği ile karaciğeri geçirilmiştir. Sağ tarafa orta yere göğüs kısmı, aşağıya sırt, sola bud ve üç kaburga konulur. Eltşöd dört köşeye birer ayak vazeder (bk. şekil 8). Müteakiben yuvarlak bir kesek alır; üstüne servi dalları, un ve tereyağı koyar; sonra tereyağı kandilinden aldığı ateşle tutuşturur. Bunlar kurban etinin karşısında yanarken, Eltşöd «servi yakarak kurban sunma duasını» (or sañ bag daş-dör) okur:

Özen han yamen ga orsañ jeleyo.

Özen Han sarayı önünde kurbanı yakarak sun!

Ongol han yamen ga orsañ jeleyo.

Ongol Han sarayı önünde kurbanı yakarak sun!

Solrol han yamen ga orsañ jeleyo.

Solrol Han sarayı önünde kurbanı yakarak sun!

Sorol doks odj ügerma han yamen ga orsañ jeleyo.

9 ve 13 Han sarayı önünde kurbanı yakarak sun!

Emdşe han yamen ga orsañ jeleyo.

Emce Han sarayı önünde kurbanı yakarak sun!

Domdşe han yamen ga orsañ jeleyo.

Domce Han sarayı önünde kurbanı yakarak sun!

Eserat Demdşe han orsañ jeleyo.

Eserat demce Han'a kurbanı yakarak sun!

Baş vaş dön bater han orsañ jeleyo.

Baş vaş dön bater Han'a kurbanı yakarak sun!

Artem hargözet orsañ jeleyo.

Artem hargözet'e kurbanı yakarak sun!

Yakmak suretiyle sunulan bu kurbanı, koyun kurbanı duası (bohsen tutine) takip eder:

Örege tuk yamen ga jeleyo.

«Yürek sarayı» önünde kurbanı sun!

Yidam jah söl doh yamen ga jeleyo.

«Yedi yeşil tuğla sarayı» önünde kurbanı sun!

Ongol han bohsen jeleyo.

Ongol Han'a başı kurbanı sun!

Solrol han bohsen jeleyo.

Solrol Han'a başı kurbanı sun!

Oñjark bosen oñ han jeleyo.

Sağ vücut yarısını sağ Han'a kurban sun!

Söljark bosen sol han jeleyo.

Sol vücut yarısını sol Han'a kurban sun!

Han Özen! Han Özen!

Han Özen! Han Özen! (Gök-Tanrı'nın çağrılması.)

Han oktör altam toks jeleyo.

Bütün Hanların önünde, ona altı ve dokuz kere kurban sun!

Baş vaş dön bater han jeleyo.

Baş vaş dön bater Han'a kurban sun!

Emdşe han, Domdşe han, Eserat demdşe han jeleyo.

Emce Han Domce Han (ve) Eserat demce Han'a kurban sun!

Ardöm nön har gözet yamen ga jeleyo.

Ardından iyi düzenli saraya kurban sun!

Bunun üzerine, bir su, bir de et kurbanı sunulur. Bu iş için Eltşödün üç yardımcıya ihtiyacı vardır: sağında ve solunda, et parçaları geçirilmiş çubuğu tutan birer kişi yer alır; önünde ise, yukarıda bahsi geçen süt çanağıyla, üçüncü şahıs bulunur. Rahibin elinde, güzel oyma tahta bir kurban kaşığı (Tşöb gaz dag) vardır. Bununla sulu süttten alıp, içine küçük et parçaları koyar ve çadırın tepesindeki delikten göğe doğru serper. Bu sırada şu duayı okur:

Altam han yamen ga jeleyo.

6 Han sarayı önünde kurban sun!

Altam doks jeleyo. Arog dun at galmen.

Altı (ve) dokuz kere kurban sun! Tertemiz süt kurban sun!

Ör legörden jastag allo. Sarah jer den Tuseg allo.

Yukarıya yastık koy! Sarı yere (bir) örtü ser!

Go ga başden honag allo.

Mandarin düğmesi taşıyanlar (itibarlı kişiler) oradadırlar.

Mön mön, tşer tşer truk doks tömenhals tag.

1000 kere 1000, 10000 kere 10000 dokuz uluya kaşıkla kurban sun!

(Bk. resim 9.)

Rahip bu duayı ederken, birçok defa göğe doğru sulu süt ve et atar. Müteakiben veda duasını (şu şe) yapar. Zira, artık Han Teñre göğe dönmek üzeredir.

Özen han ra şu şe jeleyo.

Özen Han'a veda' duası sun!

Yıdam jah doḡ yamen ga şu şe jeleyo.

Yıdam jah doḡ sarayı önünde veda' duası sun!

Altam han yamen ga şu şe jeleyo.

6 Han sarayı önünde veda' duası sun!

Ongol han yamen ga şu şe jeleyo.

Ongol Han sarayı önünde veda' duası sun!

9. Et ve sılı şeyler kurbani.

Solrol han yamen ga şu şe jeleyo.

Solrol Han sarayı önünde veda' duası sun!

Dorven jagenu dorvenön şu şe det.

Dorven'e, kuvvet sahibine veda' duası ver.

Altöḡ han altenön şu şe dra.

Altöḡ Han, sana da veda' duası verildi.

Yi dog han yi de nañ şu şe dra.
Yi dog Han, sana da veda' duası verildi.

Hob de jenana şu şe dra.
Hob sahibi anne, veda' duası verildi.

Hab de jenana şu şe dra.
Hab sahibi anne, veda' duası verildi.

(Hob ile Hab, faziletlerdir. Anne, soy anasıdır; yuk. krş.)

Bu suretle Gök-Tanre uğurlanır; zira, geceyi çadırda geçirmesi caiz değildir. Merasimin sonunda, çadırın önünde ateş yakılır ve içine Eltşöd tarafından servi dâli, un ve tereyağı atılarak yine kurban sunulur. Yazık ki, rahip bu esnada okunan dua ile ne kastedildiğini artık bilmemektedir. Aşağıda yazılı birkaç duayı da anlamadığından, sadece metni vermekle iktifa ediyorum:

«Lo bahtaş gagtör ei jaħdşe gegadaħ görömdşe. Asra han ei jana. Ksögen gun ana. Gun anam rad şgön dat ge. Döijerlaħ dedbejen döhsen öida. Dömserlo dat baran areħ öida. Yaħmanan galago. Yaħ kutşe pöralau aröiran. Matşen bumerapörkan dadsa. Ri Bodala señyi söngala. Damdşen, Tşödjün, Rtenme, Ruñmei, Ovni u dag, Gorvudag öilaran öise, sularan süise, dologom esege tşodo. Altam bosag han here tala eksege tşodo.»

(Metinde Tibetçe birkaç isim vardır: Matşen en meşhur dağ ruhudur; Lhasa'lı Ri Bodala, Damdşen ve Tşödjün Tibet ruhlarıdır.)

Bununla, birinci güne aid merasim sona erer. Kurban etinin hepsini Eltşöd alır. Koyunun mütebaki etini, âyinde bulunanlar yer. Han-Tenre için yapılan kurban merasiminde kullanılan şeylere hiç bir kadın dokunamaz.

Kurban merasiminin ikinci günü, ilk gün yapılan tören ve dualar tekrarlanır; yalnız şu farkla: ikinci günü sadece üç lamba yakılır. Yeni bir kurban kesilmediği için, et de ortaya konmaz. Birinci günkü kurban etinin her bölümünden birer parça alınıp çubuklara takılır ve sonra sulu sütle birlikte göğe doğru fırlatılır. Veda' duasını müteakıp, efsun duasına başlanır. Bunun için, Eltşöd önüne siyah, sarı ve kırmızı renkte raki ile dolu üç küçük kadeh koyarak, şu duayı eder:

«Hara su eikalo öira arvein, Erluk dön hāra sge oş gat et gen dusgo.

Kara su (rakı), Erlik'in (cehennemin) üç kara kapısına çarpıncaya kadar çalkan.

Şarah tşāñ dod dusgen öira arvein.

Sarı fırtına nereye gider (ise), sarı rakı oraya gider.

Gangelañ şarah tie möno arvein.

Sarı deve binicisi nereye gider (ise), sarı rakı oraya gider.

Şarah rog tartana öira arvein.

Sarı ok nereye (doğru) çekilir (ise), oraya varır.

Gözöl tşāñ dod dusgen irge arvein.

Kızıl fırtına nereye eser (ise), oraya varır.

Gözöl su eghalo eter oira.

Kızıl su nereye dalgalıdır (ise), oraya varır.

Ondjö den tanadan manu arvein.

Cevahir taşıyan nereye gider (ise), oraya varır.

Tolgeden galmagden manu arvein.

Yabanî hayvan postu taşıyan nereye gider (ise), oraya varır.

Bu dua sayesinde her türlü afet uzaklaştırılmış olur. Sonra Eltşöd çubukları ve ağaç dalı ile kesekleri alıp, çadırın önüne getirir. Ev sahibi bunları teslim aldıktan sonra, stepde bir yere koyar. Bu arada rahip, «çubukları uçurtan» duayı (Ir ah or gud ge ş d ö r) okur:

Han ongen tşan daga, Han dsara.

Hanlar o çağ doğdular, hanlar sayıldılar.

Olo nañ başga tutsgen.

Ejderin başı hâsil oldu.

Turk daran olöida göb tşög eiħal ran şom no öida.

Onun meskeni ormanlık bir yerdir.

Dag gar lağ jaş gal ran şom no öida.

Dağ karı aydınlığı saçan iyi bir yerdir.

Kan sana menāna iraljo sei han teñre.

Ortada anne gibi Han-Teñre'nin bayrak siriği.

Yidege yi den naħ yiderad yasölşere salrein yerde.

Yedi yerin yeşil şeref mevkiinin her bir sırasında.

Yasöl ohtuk salrein yerdé yasöl tşañ tusgen, yasöl don gezgen.
Yeşil çardağın yerinde, yeşil aydınlığın, yeşil elbisenin.

Teñre nõn yamen dat dogtau.
Gökün sarayında otururlar.

Agten tei batşõn da ag kse han am.
Beyaz şehirde Han'ın yarattığı ak kişiler vardır.
 Duñ geliñ agböra bategen sein, Agmen dor olöi da jag han
 soğda.

Deniz midyesi kabuğu sadâ veriyor. Yiyecek içecek Han'dan iniyor.

Galeştra moñ stoğ Mangalvein teñrem. Boz raltar Mangalvein
 teñrem.

Bıçak gibi boynuzlu Mangalvein Han. Boz yüzlü Mangalvein Han.

Güg dşe da öi örlo öınaran sen.

Mavi ok nasıl her yere giderse, sen (de) öyle süratlısın.

Oñ ör ler ag bu löt hüşõn lerm.

Bulutlar hâkimi.

(Eltşöd, artık bundan sonraki kısmın mânasını bilmemektedir.)

Tör djigen teres. Törgedje turgom. Tuksarai
 moñsarai, saraidoğ yamen da jeleyo. Gendeke ken
 alla ken jügen dürgom. As jügen dürgom. Yaş-
 galo yaşsaidjin. Susolo sudsedjin. Galtelau gan-
 sai djen. Gambolau hüi sai djen. Bes dsedjen han
 añnam yamen jeleyo. Uagş galer yahdam ra. Susu-
 ler sun sam ra. Damra han yamen da jeleyo. Düi
 vodse düitşöl ven. Düi tana batşõn ra jeleyo.
 Gazanau şşöl van meñ generem. Gasdak dşe
 gardalon. Doks rad karhere. Başan larem Özen
 han yamen tögermen dötşolvan. Dö jüzañ dajañ
 gan daroter ozañ jeleyo. Barañ nañ bagkaska
 bartşoger örg batşen solañ ga dardgan olöi.
 Somnorüi Gol la tşen ugsañ han jeleyo. Barda
 doks jeleyo. Hdugermö han jeleyo. Düi özöng
 ksanger sañ öze, tşen oğ dorje orsañ jeleyo.
 Gerai han orsañ jeleyo. Anden geser han orsañ
 jeleyo. Dürgügen turgel han orsañ jeleyo. Daijañ
 han tavatör orsañ jeleyo.

Bunu, semavî koyun (Gaş dag)a okunan dua takip eder:
(Bu, yer yüzünde kesilen koyun için edilen duanın örneğidir.)

Baş de saga dşalder. Paine saga berdör. Yata ranga yanbol.
Sana saygı sunuyorum. Yüreği sana kurban ediyorum. Bana yar-
dım et.

Pölmai jenge belukbol. Ot bolu geljen nõñ pörnen doḡlo.
Zihnimi aydınlat. Ateşe benzeyen gelince, ez.

Daş bolu geljen yerdo. Barren yerde başbolo,
Taşa benzeyen gelince, erit. Nereye gitsem,

Yorran yirde yibolo. Han han yamen ga ozag jeleyo.
Nerede dursam, koruyucu sensin. Hana han sarayı önünde ruh
koyunu kurban et.

Bunun üzerine, birinci gün yapıldığı gibi, kurban çadırın önünde yakılarak sunulur. Sonra Eltşöd eve döner ve ayrılırken şu duayı eder:

Em Eltşöd dolen dju gaiger öida, godezu yar su tozar öira.
İlk gören râhib, seslenmeli ve ona doğru koşmalı.

Halk, Gök-Tanrı'ya kurban sunumundan maada, hastalık zamanlarında da Eltşöd'ü çağırır. Bu gibi ahvalde, rahip yukarıda kaydedilen efsunu okur ve rakıyı hastanın üzerine serper. Han Teñre'nin kudretiyle, hasta bunun üzerine şifa bulur. Halk, büyü bilmez. Yugur'larda Gök-Tanrı'yı tâzim etmek, hâlâ o kadar canlı ve o kadar tesirlidir ki, Lamaizm dahi bu kült'ü benimsemek zorunda kalmıştır. Lama'lıklarda her gün, servi dalı, un ve tereyağı yakmak suretiyle, kurban sunulur ve bu arada Tibetçe dualar okunur*.

* Lama'lar tarafından yazılmış olan müteakıp iki Tibetçe dua, pek karışık olduğundan, tercüme edilemedi. S. B.